

виробник оптичної техніки — фірма «Olimpus» організувала для фахівців-трасологів виставку своїх найкращих технічних досягнень. Бажаючи мали змогу на місці придбати необхідні для роботи мікроскопи та інші прилади.

На конгресі дуже важливими були не лише дискусії під час наукових сесій, а й безпосереднє спілкування з колегами, обмін досвідом та здобутками, планування подальшої співпраці. Вчені багатьох країн світу, особливо

Південної Європи, яка, починаючи з кам'яної доби, має з Україною багато спільних рис, виявляють великий інтерес до наших матеріалів і зацікавлені у подальшій співпраці. Очевидно, що Україна також гідна мати свою трасологічну школу, в якій знайдеться місце для дослідників різних археологічних епох, оскільки відповідних матеріалів на цей час здобуто більш ніж достатньо.

Одержано 23.08.2005

В.М. Зінько

ШОСТІ БОСПОРСЬКІ ЧИТАННЯ

З 20 до 24 травня 2004 р. в Криму в м. Керч проходила чергова щорічна міжнародна археологічна конференція «Шості Боспорські читання» на тему «Боспор Кіммерійський і варварський світ у період античності й середньовіччя. Періоди дестабілізації, катастроф». Традиційно, цей науковий форум організували Кримське відділення інституту сходознавства НАН України (керівник д. і. н. О.І. Айбабін) і Керченський Центр археологічних досліджень фонду «Деметра» (директор к. і. н. В.М. Зінько) за участю Керченського державного історико-культурного заповідника і фонду «Кіммеріда» (Москва).

Оргкомітет конференції отримав понад 90 тез доповідей, однак не всі вони відповідали тематиці і тому зібратися в санаторії, біля стін давнього міста Німфея, змогли не всі бажаючі. У роботі форуму взяли участь понад 70 спеціалістів, які представляли академічні центри, музеї, вищі навчальні заклади Сімферополя, Керчі, Севастополя, Донецька, Києва, Одеси, Москви, Санкт-Петербурга, Темрюка, Тули, Нижнього Новгорода, Ростова-на-Дону, а також вчені з Польщі, Франції та США. Найчисленнішою була делегація Інституту археології НАН України на чолі з член-кор. НАН України д. і. н. С.Д. Крижицьким і д. і. н. Г.Ю. Івакінім, а також Кримського відділення Інституту Сходознавства НАН України. Серед гостей конференції особливо слід відзначити Т.В. Блаватську, яка, після сорокарічної перерви, знову побувала на Боспорі.

© В.М. ЗІНЬКО, 2006

Організатори форуму запропонували учасникам роботу в кілька пленарних засідань та посертерних сесій, що значно збільшило можливість обговорити найбільш цікаві доповіді й провести розширені дискусії з ключових тем конференції.

На першому пленарному засіданні під головуванням С.Д. Крижицького було розглянуто доповіді з ранньої історії Боспору. **Є.О. Молєв** (Нижній Новгород) у доповіді «Греко-скіфський конфлікт наприкінці VI — на початку V ст. до н. е. і процес формування державної системи Боспору» проаналізував основні гіпотези з цієї проблеми і зазначив, що основні суперечки точаться з приводу визнання чи заперечення міри впливу внутрішніх і зовнішніх причин на історію формування боспорської держави. На сьогодні панівним є погляд щодо переважаючих зовнішніх факторів. Залишаючись прибічником концепції про панування внутрішніх закономірностей розвитку грецьких полісів на Боспорі в процесі формування державності, Євген Олександрович зауважив, що концепцію пріоритету скіфського впливу на характер утворення боспорської держави в цілому побудовано на недооцінюванні можливостей еллінського етносу до самостійного розвитку.

Аналізу сучасного стану археологічних джерел з тієї самої проблеми було присвячено доповідь **О.О. Завойкіна** (Москва) «Криза «першої половини» V ст. до н. е. на Боспорі (стан проблеми 20 років потому)». Розглянувши дані археології, на основі яких В.П. Толстіков у свій час охарактеризував процес утворення боспорської

держави, доповідач дійшла висновку, що уточнена картина виглядає менш яскраво, ніж початкова. Разом з тим нові відкриття дають змогу розширити хронологічні рамки «конфліктної ситуації» до третьої чверті VI ст. до н. е. Кризові ситуації завжди створювали сприятливе середовище для становлення тиранії, яка відіграла роль «зародка» територіальної держави на Боспорі.

Питання адаптації грецьких колоністів до місцевих умов північного узбережжя Понту розглянув **О.В. Одрін** (Київ) у доповіді «Деякі питання екологічної адаптації господарства грецьких колоністів до умов Північного Причорномор'я». Дослідник вважає, що значні відмінності природних умов Північного Причорномор'я від звичних для греків середземноморських ускладнили ведення господарства, що можна було подолати лише докорінною зміною форми господарювання.

Після завершення першої частини ранкового пленарного засідання було заслухано доповідь **М.І. Сударєва** (Москва) «До питання про етнічну приналежність поховань зі зброєю із боспорських некрополів VI—III ст. до н. е.». Проаналізувавши близько 200 поховань, М.І. Сударєв дійшов висновку, що питання про етнічну приналежність поховань зі зброєю у некрополях Боспору на сьогодні не можна розглядати окремо від етнічної приналежності власне некрополів: якщо некрополі грецькі, то і поховання зі зброєю — теж еллінські.

Після нетривалої перерви засідання продовжила **М.Ю. Вахтіна** (Санкт-Петербург) доповіддю «Античний Порфмій: основні етапи існування».

Доповідачка на значному матеріалі власних археологічних досліджень продемонструвала, як на функціонуванні Порфмія відбивалися всі моменти порушення стабільності в районі традиційних переправ через Боспор Кіммерійський.

Доповідь «Сліди руйнувань і пожеж у Мірмекії IV ст. до н. е.: часи Клеофона?» **Д.Є. Чистова** (Санкт-Петербург) продовжила дискусію, розпочату доповіддю О.О. Завойкіна на П'ятих Боспорських читаннях. Розглянувши мірмекійські комплекси IV ст. до н. е., доповідачка зауважила, що на сьогодні немає можливості достовірно вибудувати хоча б відносну хронологію цих уявлень, а відповідно, і встановити їх зв'язок із реальними історичними подіями.

Стан вивченості пам'яток полісної хори європейської частини Боспору дало змогу **В.М. Зіньку** (Керч) у доповіді «Криза хори міст західного узбережжя Боспору Кіммерійського останньої третини IV ст. до н. е.» детально проаналізувати події зазначеного періоду і ту різницю відмінності між їх наслідками, що мали місце на хорі Німфея і Пантікапея в останній чверті IV — початку III ст. до н. е.

Учасники конференції у Центрі археологічних досліджень фонду «Деметра»

О.В. Власова (Санкт-Петербург) у доповіді «Куль-Оба. Про характер поховання» розглянула цей курган як родинну усипальницю, поховання в якій здійснювали послідовно одне за одним протягом певного проміжку часу.

У своїй доповіді **Л.Г. Шенко** (Донецьк) «Північне Приазов'я і проблема кризи III ст. до н. е.» констатувала відсутність чітко визначених змін у грецьких полісах Північного Причорномор'я кінця Степової Скіфії внаслідок просування на захід сарматських племен.

Після завершення ранкового засідання відбулася гостра дискусія з питань виникнення і становлення Боспорської держави, а також періодів дестабілізації у IV ст. до н. е., під час якої доповідачі і їх опоненти відчайдушно захищали свої погляди. Утім усі учасники конференції погодилися, що предметний комплексний аналіз усіх видів джерел окремих визначених хронологічних етапів дав змогу більш предметно розглядати події боспорської історії.

Денне засідання відкрив **С.Д. Крижицький** (Київ) доповіддю «До теорії реконструкції планування античних житлових будинків Північного Причорномор'я», у якій виклав методику складання основи для реконструкції планування житлової будівлі, зробленої під час досліджень ольвійських житлових кварталів елліністичного часу. Насамкінець Сергій Дмитрович зауважив, що архітектурна реконструкція, по суті, принципово нічим не відрізняється від будь-яких інших історичних і історико-культурних побудов, а достовірність запропонованих рішень завжди цілком залежить від надійності аргументації.

Докладний аналіз забудови північної частини Нижнього міста Ольвії подала **Н.О. Лейпунська** (Київ) у доповіді «Функціональні відмінності будинків у житлових кварталах Нижнього міста Ольвії». Серед 15 відкритих будинків із замкнутим плануванням дослідниця

Т.В. Блаватська знайомиться з новою збіркою

виділила дві неординарні будівлі, господарі одної з яких, судячи з планування, були пов'язані із виконанням культових обрядів, а друга споруда мала торгове значення.

Н.О. Гаврилюк і **В.В. Кранівіна** (Київ) у доповіді «Нижньодніпровські городища (до проблеми виникнення і розвитку)» на основі узагальнення нових і вже відомих матеріалів дійшли висновку про створення в одній із контактних зон своєрідного локального варіанта культури із превалюючим грецьким впливом. З огляду на це, зазначену групу археологічних пам'яток запропоновано називати не пізньоскіфськими, а постскіфськими городищами Нижнього Дніпра.

Далі було заслухано доповідь **Т.М. Смекалової**, **С.Л. Смекалова**, **І.І. Попова** (Санкт-Петербург) «Спроба реконструкції системи клерів міст Європейського Боспору за даними аерофото-зйомки, картографії і наземних розвідок». Виходячи з постулату, що системи розмежування земель тією чи іншою мірою повинні відбитись на існуючих реаліях, дослідники основну увагу в цьому питанні приділили аерофотозйомці, за допомогою якої на великих площах реконструйовано однакові ділянки, що належать різним боспорським містам. На думку доповідачів, це свідчить про набуття громадянами міст однакових прав їх громадян на землю, втілені у життя боспорським правителем Левконом I. Виступ спричинив жваву дискусію, учасники якої наголошували на необхідності розважливих рішень під час інтерпретації археологічного матеріалу.

Після перерви відбулася постерна сесія, в ході якої було розглянуто і обговорено стендові доповіді **В.М. Зубаря** (Київ) «Про інтерпретації антропоморфних надгробків Херсонеса»; **О.В. Куликова**, **О.О. Іваніної** (Керч) «До питання про зміни в техніці монетної чеканки Боспору в епоху грошової кризи III ст. до н. е.»; **О.М. Мельникова** (Миколаїв) «Кізікін у грошових системах

Боспору і Афін IV ст. до н. е.»; **Т.М. Смекалової** (Санкт-Петербург) «Міжнародна торгівля зерном і поява перших монет на Боспорі»; **М.І. Су-дарєва** (Москва) і **О.М. Шамрая** (Темрюк) «Результати археологічних розвідок під водою біля поселення «Береговий-4» на Таманському півострові (2002—2004 рр.)»; **В.П. Толс-тікова**, **Д.В. Журавльова** (Москва) «До питання про організації західної межі акрополя Пантікапея» і **Г.О. Ломтадзе**, **К.Б. Фірсова** (Москва) «Комплекс ранньоскіфського часу із розкопок С.А. Мазаракі».

Наступного дня учасники конференції відвідали археологічні пам'ятки Керчі, археологічний музей і лапідарій. У квітні 2005 р. фонд «Деметра» завершив 4-річну програму з реконструкції і облаштування трьох будівель Керченського історико-археологічного музею, повністю її профінансувавши і залучивши близько 4 млн грн благодійних коштів. Майже напередодні конференції було відкрито Золоту скарбницю музею, де археологи, які працювали на Боспорі, змогли побачити низку своїх знахідок. На думку учасників конференції, ця виставка одна з небагатьох експозицій археологічного золота в Україні, створена з дотриманням усіх необхідних вимог. Проте, незважаючи на день екскурсій, керівники боспорських експедицій, які отримують гранти від фондів «Деметра» (Керч) і «Кімеріда» (Москва), провели в новому приміщенні Центру археологічних досліджень фонду «Деметра» семінар, на якому було заслухано повідомлення про результати минулого польового сезону і завдання нового.

Ранкове пленарне засідання останнього дня конференції відкрив **Крістіан Піле** (Нормандія, Франція) доповіддю «Etrangers, datation Ar-cheologique, duree Culturelle», присвяченою пересуванню варварів у IV—VI ст. н. е. в одному із регіонів Західної Європи. **М.І. Винокуров** (Москва) у своїй доповіді «Загибель ранньої «цитаделі» городища Артезіан» представив археологічні комплекси, пов'язані з воєнною катастрофою середини I ст. н. е. на цій пам'ятці.

Решту доповідей було присвячено пізньоантичній історії Боспору. Так, **Н.В. Завойкіна** (Москва) у доповіді «Про один із наслідків готського руйнування в середині III ст.» докладно розглядала «нові» варварські імена жителів Танаїсу і Горгіпії, що перекочували в ономастикон Пантікапея другої половини III ст. н. е. На думку дослідниці, отримані результати засвідчують посилення процесу міксації боспорської еліти, що після готських погромів проживала в Пантікапеї. Про події III ст. н. е. йшлося і в доповіді **О.М. Бутягіна** (Санкт-Петербург) «Останні жителі античного Мірмекія (Садиба III ст. н. е. на Карантинному мисі)».

У доповіді «До питання про періоди дестабілізації на Боспорі в другій половині III—V ст. н. е.» **В.Г. Зубарев** (Тула) на основі детального аналізу досить упевнено виділив в історії Боспору два періоди дестабілізації, перший з яких датується 50—80-х рр. III ст., а другий пов'язаний з черговим рухом варварських племен Меотиди, початок якому поклали події 322—323 рр. Окрім того, на межі IV—V ст. н. е. з'явився гунський фактор, що призвів до суттєвого зменшення території Боспору.

Долю германських племен, що прийшли в Причорномор'я розглядав **М.Е. Левада** (Київ) у своїй доповіді ««Неготські» елементи в східногерманських старожитностях пізнього римського часу північнопричорноморської зони». Доповідь **С.О. Шестакова** (Керч) «Фінал еволюції боспорського надгробного рельєфу» було присвячено аналізу причин зникнення надгробного рельєфу, основними серед яких доповідач назвав зміну етнічного складу та розвиток християнства.

На постерній сесії було розглянуто й обговорено стендові доповіді **І.М. Храпунова**, **С.О. Мульда** (Сімферополь) «Перші висновки дослідження могильника Опушки»; **О.В. Зінько** (Керч) «Криза рибальського промислу в боспорському місті Тірітака в другій половині III ст. н. е.»; **Ю.В. Горлова**, **О.В. Поротова**, **О.В. Столярвої** (Москва) «Формування системи оборони європейського Кіммерика в контексті палеогеографічного розвитку узбережжя Керченського пів-острова в пізньому голоцені»; **Д.О. Костромічева** (Севастополь) «Деталі римських поясів із Херсонеса»; **А.А. Васильєва** (Одеса) «Про деякі особливості хронології предметів озброєння германців у Північному Причорномор'ї (етапи B2 і C1)»; **О.В. Зінько** (Керч) «Нові дослідження Пантікапейського некрополя»; **Д.В. Бейліна** (Керч) «Могильники римського часу в районі сс. Октябрське і Михайлівка»; **Т.А. Матковської** (Керч) «Утилітарні предмети на рельєфах європейського Боспору (за матеріалами Керченського лапідарія)»; **В.П. Власова** (Сімферополь); **В.Ю. Радочина** (Сімферополь) «Порівняльна характеристика антропологічного матеріалу із склепів і ґрунтових могил (розкопки на некрополі Ескі-Кермен 2003 р.)».

Денне засідання було присвячено найпізнішому періоду, розглянутому на конференції. Так, у

повіді «Анти в Північно-Східному Причорномор'ї: міф чи історична реальність?» **О.Б. Бубенок** (Київ) висвітлив різні версії появи сюжетів про антив на Боспорі і Кавказі. **В.А. Хрещановський** (Санкт-Петербург) у доповіді «Некрополь без акрополя (некрополь Ілурата в IV—XIII ст.)» розглянув поховально-поминальні споруди, які носії різноманітних культурних традицій після загибелі укріплення вторинно використовували протягом майже тисячі років.

М.О. Алексеєнко (Севастополь) у доповіді «Боспор у сфері інтересів візантійської адміністрації Таврики в другій половині X ст.» на основі знахідок візантійських моливдулів чітко окреслює коло інтересів Візантії у Тавриці, ймовірно, що останньої чверті IX ст. Боспор знову повністю належав Візантії. Нові відкриття давньоруських старожитностей розглянув у своїй доповіді «Скарб 1997 р. з Михайлівського Золотоверхого монастиря» **Г.Ю. Івакін** (Київ).

На останній постерній сесії відбулися стендові доповіді **В.М. Холодкова**, **О.О. Іваніної**, **Л.Ю. Пономарьова** «Ранньосередньовічний могильник у с. Новомиколаївка»; **В.А. Сидоренко** (Сімферополь) «Нові знахідки візантійських монет у Керчі і околицях»; **М.О. Нікіфорова** (Сімферополь) «Костянтин Багрянородний і питання про Херсонеські привілеї в IX—X ст.»; **В.Є. Науменко** (Сімферополь) «До питання про титули «топарх» і «Кир» в історії Таврики кінця VIII — початку IX ст.»; **Н.В. Жилиної** (Москва) «Зернь і філігрань у слов'ян в VIII—IX ст. (запозичення і оригінальність)»; **І.В. Ачкіназі** (Сімферополь) «Від кризи до етноконфесійної консолідації іудеїв Кафи на початку XVI ст.»; **О.С. Мавриної** (Київ) «Генуезько-татарські стосунки початку XV ст. (до історіографії питання)».

У заключній дискусії було обговорено основні підсумки Шостих Боспорських читань і питання подальших археологічних конференцій на Боспорі. З нагоди конференції було видано 8-й і 9-й томи «Боспорських досліджень», а також збірку наукових матеріалів міжнародної археологічної конференції «VI Боспорські читання. Боспор Кіммерійський і варварський світ в період античності і середньовіччя. Періоди дестабілізації, катастроф» / ред.-упоряд. В.М. Зінько. — Керч. — 2005. — 383 с.

Одержано 15.10.2005